

VLADIMIR TIKHOMIROV¹

Obeti demokratizacije v Sovjetski zvezi: kratek pogled na sodobno sovjetsko zgodovino

Sedanji dogodki v Sovjetski zvezi oz. v tem, kar je od nekdanje velesile ostalo, postavljajo pred nas več vprašanj kot pa odgovorov glede bodočnosti te velike države in njenih ljudstev. Zakaj se je primerilo, da je ZSSR enkrat začela razpadati? Je šlo za logično posledico pretekle politike ali pa leži vzrok za to v nedavnih reformah in spremembah, ki sta jih uvajala predsednik Gorbačov in njegovo okolje? In širše, ali revolucionarne spremembe nujno sledijo vsaki reformi/evolucijskemu procesu, ali pa so posledica političnih napak vodstva in ozkosrčnosti odločevalcev? In ali je sploh mogoče implementirati revolucionarne spremembe z evolucijskimi sredstvi?

To je le nekaj vprašanj, ki jih pred nas postavljajo sodobni dogodki v ZSSR. V tem članku bom skušal podati zelo kratko analizo logike političnih sprememb v Sovjetski zvezi, zaključil pa bom z nekaj pripombami o obetih političnega razvoja v državi.

Obdobje Gorbačova v sodobni sovjetski zgodovini, bolj znano kot perestrojka, lahko razdelimo na štiri poglobitve faze: na poskuse reformiranja starega sistema (1985–1987); na eskalacijo kriznih tendenc v družbi (1987–1990); na konfrontacijo (1990–1991); in na revolucionarno spremembo (od avgusta 1991 dalje). Vsako od teh razvojnih obdobjev sovjetske družbe ima svoje posebne značilnosti, ki jih bom skušal podrobneje analizirati.

Reforma: od 1985. do 1987. leta

Ker so si v zgodnjih osemdesetih letih hitro sledili nezdravi in ozkosrčni voditelji, je bila Sovjetska zveza sredi osemdesetih let že država v globoki politični in socio-ekonomski krizi, ki se je še slabšala. ZSSR kot visoko centralizirana, državno dominirana in v celoti totalitarna vladavina je do tedaj že skoraj v celoti izčrpala tako svoje potencialne za rast (vsaj v modernem sektorju ekonomije) kot svojo zmožnost nujenja potrebnih sredstev za celovite socialne programe. Notranja dilema starega represivnega sistema – kako doseči, da so ljudje hkrati ustvarjalni in ubogljivi – znotraj totalitarnih struktur, kot se je izkazalo, ni dajala rešitve. Pomanjkanje ustvarjalnosti je prej ali slej vodilo v množično degradacijo usposobljenosti, kar je, povratno, omejevalo socio-ekonomski razvoj sovjetske družbe. To

¹ Dr. Vladimir Tikhomirov, raziskovalec na International Freedom Foundation.

nasprotje ni pomenilo ničesar novega v socialni zgodovini človeštva: vsem preteklim in sedanjim imperijem in totalitarnim režimom je po navadi uspelo doseči pomemben ekonomski preboj z uporabo suženjske/nekvalificirane/slabo usposobljene delovne sile, da bi kasneje propadli zaradi pomanjkanja intelektualne/kvalificirane/usposobljene delovne sile in/ali inteligence, ki bi bila zmožna in voljna delati avtonomno in učinkovito. Prav intelektualna elita pa ima v rokah potencial za ustvarjanje razmer nove faze razvoja, za posplošitev novih ekonomskih in tehnoloških pogledov v družbi, za rast izobrazbene ravni in usposobljenosti ljudi ter za nadaljnje vodenje države v socio-ekonomskem razvoju.

Ko je torej leta 1985 prišel na oblast Gorbačov, se je soočil z dilemo, ki jo je pred njega postavljala razvoj države v preteklosti: ali obnoviti totalitarno/komunistično vladavino z uporabo množične represije na račun vodenja države iz rastoče ekonomske krize, ali pa odpraviti politične in socio-ekonomske omejitve, ki so držale sovjetsko ekonomijo (in njen intelektualni potencial) v mrtvilu na račun upadanja vseprisotnega nadzora komunistične partije. Gorbačov je skušal iz tega nasprotja najti srednjo pot tako, da je uporabljal evolucionarska (reformna politika) in torej antirevolucionarska (ohranitev starih struktur) sredstva. V celotni prvi fazi svoje reformne politike je Gorbačov iskal neko novo obliko ohranjanja centraliziranega komunističnega vodenja, tako politike kot ekonomije, s tem da je hkrati dopuščal možnost podpiranja nujnih reform na političnem in ekonomskem področju. To je pravzaprav tisto, za kar pri perestrojki (ali državnem in ekonomskem prestrukturiranju) in glasnosti (ali politični odprtosti – neke vrste predvečstrankarska demokracija) sploh gre. Z drugimi besedami je skušal Gorbačov implementirati revolucionarne spremembe z evolucionarskimi sredstvi.

Vse to je postavljalo resne omejitve tako glede narave, hitrosti kot globine reform Gorbačova. Na drugi strani pa moramo upoštevati tudi politične razmere v katerih so bile te spremembe implementirane: bilo je, in še vedno je, zelo lahko kritizirati Gorbačova, vendar pa si je težko zamišljati katerega koli drugega voditelja, ki bi bil zmožen hkrati uničevati temelj, na katerem počiva njegova moč (za Gorbačova v tistem času v glavnem struktura komunistične partije) in ostati na oblasti. Čeprav je že sredi osemdesetih let sovjetska družba postajala vse bolj in bolj politizirana pa je bila antikomunistična opozicija kot njen del v celoti še vedno slabo organizirana in ni imela praktično nikakršne možnosti, da bi predstavljala resnično grožnjo komunističnemu režimu. Zaradi tega Gorbačovu ni preostalo drugega, kot da je iskal podporo za spremembe v strukturah komunistične partije, pri čemer pa so bile spremembe načrtovane tako, da bi na koncu uničile partijsko vladavino in partijo samo.

To je bilo bistvo reform Gorbačova, ne pa, po mojem mišljenju, tudi smer njegovega razmišljanja. Skozi celotno obdobje poznih osemdesetih let so Gorbačova bolj ali manj silile razmere in opozicija, da je zavzemal določena stališča, ki so se razlikovala od njegovih prvotnih programov, ki jih je pred tem javno zagovarjal. Medtem ko je skušal uvesti v družbo evolucionarske spremembe, je tudi sam evolucioniral. Šlo je za proces medsebojno povezanega spreminjanja in ne natančno načrtovanega delovanja za uničenje vladavine komunistične partije.

Kljub vsemu so bile reforme, ki jih je Gorbačov uvajal med leti 1985 in 1987, po učinku zelo ozke in omejene. Niso pomagale zavirati krizne tendence, ampak so prej odigrale pomembno vlogo pri pospeševanju teh tendenc. V politiki je reforma sovjetskega parlamentarnega sistema (to je ustvarjanje nove strukture – Vsezveznega kongresa ljudskih deputatov – in spreminjanje formalne vloge starejšega Vrhovnega sovjeta ZSSR) postopno ponujala opoziciji pomemben vzvod

za izvajanje vpliva na javno mnenje in množične medije, medtem ko je glasnost odprla pravno pot javni kritiki komunističnega režima ter pospeševanju novih političnih ekonomskih idej v mišljenju prebivalstva. V ekonomski sferi je uvajanje teoretsko slabo zamišljenega projekta soobstoja plansko in tržno usmerjenega ekonomskega sistema odprlo poti za rast primitivnih tržno/zasebnih sil (npr. kooperativ), medtem ko sta učinkovitost in kakovost storitev slednjih v primerjavi z državno vodenimi podjetji postopno igrala pomembno vlogo pri pozitivnem spreminjanju množičnih stališč o tržni ekonomiji. Na družbenem področju so velika nesorazmerja v dohodkih in učinkovitosti med ekonomskim sektorjem v zasebni in državni lasti ustvarila ogromen odtok kvalificirane delovne sile v slednjega ter s tem izrazito povečala težave zvezne vlade. V sferi nacionalnih/etničnih odnosov je poskus Gorbačova, da bi formalno demokratiziral staro Zvezo s tem, da je uvedel večjo samostojnost republik, postopno vodil v upadanje moči zvezne države in partije, medtem ko so v nekaterih regijah zgodovinski etnični problemi ponovno prihajali vse bolj na plan (na primer področje Nagorni Karabah).

Eskalacija krize: od leta 1987 do 1990

Reforme, ki jih je Gorbačov uvedel, so grobo posegle v neke vrste krizno stabilnost, značilno za stanje sovjetske družbe sredi osemdesetih let. Centralna oblast je začela izgubljati nadzor nad političnim, ekonomskim in nacionalnim razvojem; situacija skoraj popolne neobvladljivosti se je začela pojavljati v vse večjem številu državnih regij. Situacija je spominjala na stanje pred državljansko vojno ter je imela izrazito negativen vpliv na javno moralo in pripravljenost prebivalstva za absorpcijo novih reformnih potez. Upanja, ki jih je vzbudila perestrojka, so začela hitro upadati, na tem pa je temeljilo zmanjševanje avtoritete centralnih državnih oblasti. Enotnost komunistične partije je bila izničena, frakcionizem je deloval na vse strukture, rastoče število članov pa je zapuščalo njene vrste.

V številnih sovjetskih republikah in nacionalno/etničnih področjih je nacionalizem pridobival na pomenu kot izhod iz zvezne zmede. Baltski voditelji so bili prvi, ki so odkrito razglasili nagnjenost do popolne neodvisnosti, kmalu pa so jim sledili še številni drugi republiški in regionalni voditelji. Ta novi izolacionizem je grobo posegel v krhke ekonomske mehanizme ter vodil v množični razpad obstoječih ekonomskih vezi med različnimi regijami in podjetji. To pa je povratno izzvalo silovit padec ekonomske storilnosti v nekaterih sferah proizvodnje in s tem okrepi-lo obsežne družbene probleme.

Ekonomski padec je vodil v rastoči upad investiranja in družbenega financiranja ter s tem postavljal grozljive omejitve na možne implementacije strategij izhoda iz krize. K temu moramo dodati še nekompetentnost zvezne vlade na čelu s premierom Rižkovim, ki je bila skoraj v celoti imobilizirana zaradi strahu pred družbenimi/nacionalnimi nemiri v primeru uvajanja odločnejših ukrepov. Na drugi strani pa vladna neučinkovitost ni prekinila negativnih trendov. Vse do zadnjih dni na položaju je Rižkov kabinet zavzeto podpiral propadli koncept planske in tržno usmerjene ekonomije z vodilno vlogo državno vodenega sektorja. Gorbačov in Rižkov sta vsake toliko časa svarila pred negativnimi učinki ekonomije svobodnega trga, na primer pred visoko nezaposlenostjo in zanemarjanjem socialnih programov, medtem ko je propad Sovjetske zveze vse bolj jasno poudarjal te iste probleme in poleg njih še ogromno pomanjkanje bazične ponudbe hrane ter rastoče zaostajanje pri tehnoloških, zdravstvenih in izobraževalnih storitvah.

Prejšnji poskusi Gorbačova, da bi moderniziral strukturo sovjetske oblasti, so vodili k upadanju njene lastne avtoritete, medtem ko šibkost in slaba organiziranost sil antikomunistične opozicije ni dajala prave osnove za nemudne spremembe. Prav ta situacija političnega mrtvila je odigrala najpomembnejšo vlogo pri eskalaciji kriznih tendenc v Sovjetski zvezi med leti 1987 in 1990. Pomembna pa je bila v tem primeru tudi teoretska in strateška impotenca reformskega programa Gorbačova in njegova nezmožnost, da bi odločno ukrepal zaradi zagrizenega nasprotovanja še vedno vplivnih tradicionalistov v partijsko/državnem aparatu. Slednji so tako na zvezni kot lokalni ravni zavirali implementacijo skoraj vseh novih reformnih pobud, s tem da so včasih celo premišljeno popačili njihovo vsebino, da bi vzbudili javno nezadovoljstvo z »reformisti«. Ta »upor v partiji« proti voditelju je prišel na plan med 27. kongresom Komunistične partije Sovjetske zveze. Na koncu poletja leta 1990 je bila partijska enotnost skoraj v celoti izničena, ko so se začeli odkrito pojavljati različni in nasprotujoči glasniki partijskih frakcij, na primer stalinistični fašističnega tipa ali pa liberalno usmerjeni demokrati zahodnega tipa, čeprav so se formalno še vedno obravnavali kot komunisti.

Na tem ozadju konfliktov v partijskih vrstah in impotence zveznih oblasti pri apliciranju učinkovitega reformnega programa so novoizvoljene republiške vlade pridobivale samostojnost. Formalno obstoječo zvezo republik so vse bolj izpodbijale številne nove medrepubliške zveze, temelječe na skupnih interesih, na primer baltska zveza (za pridobitev popolne neodvisnosti in mednarodnega priznanja) ali slovanska zveza Rusije, Belorusije in Ukrajine (za preživetje ekonomske recesije). Nekateri republiški voditelji so zaradi zgodovinskih in/ali etničnih razlogov iskali mednarodno utemeljene zveze, na primer Moldavija zvezo z Romunijo ali Azerbajdžan zvezo s Turčijo in Iranom, medtem ko so druge (kot mali Tatarstan znotraj Ruske federacije) razglašale popolno neodvisnost od vsega sveta.

Verjetno najpomembnejši dejavnik, ki je v mnogočem oblikoval bodoči razvoj celotne države in se je pojavil v teh letih eskalacije krize, je bilo vodstvo Ruske federacije, tako v parlamentu kot v vladi. To vodstvo, ki je bilo izvoljeno na drugačnih, bolj demokratičnih temeljih in v drugačni zgodovinski situaciji, je prevzelo odprto tržno usmeritev in bilo nedvomno usmerjeno k uvajanju večpartijske demokracije. Če upoštevamo položaj Rusije kot največje in ekonomsko najnaprednejše republike v Sovjetski zvezi, potem se je ta sprememba izkazala za ključno in strateškega pomena.

Konfrontacija: od septembra 1990 do avgusta 1991

Na koncu poletja 1990 je bil položaj v Sovjetski zvezi več kot zgolj nadaljevanje prejšnjih kriznih tendenc. Dobil je nove poteze, ki so ga spremenile v odkrito konfrontacijo med zagovorniki starejše, komunistično nadzirane in izrazito totalitarne države ter zagovorniki novonastalih demokratičnih strank, gibanj in družbenih sil. Priče smo lahko bili političnemu in ideološkemu spopadanju skoraj povsod in na vseh ravneh družbe: na zvezni ravni – med imperijalno politiko zvezne vlade in rastočo neodvisnostjo različnih republik, na primer med Gorbačovom in baltskimi deželami; na republiški ravni – na primer med demokratičnim vodstvom Ruske federacije ter grobimi in nefleksibilnimi voditelji Komunistične partije Rusije; na družbeni ravni – med novim slojem, usmerjenim k poslovnosti in podjetništvu, ter starimi centraliziranimi in državno nadzorovanimi strukturami

tako v ministrstvih kot med navadnimi ljudmi; na lokalni ravni – med privrženci demokratičnih gibanj ter zelo konservativnimi birokrati, osebjem KGB in partijskimi »aparatchiki« (partijski birokrati).

Po mojem mišljenju se je obdobje konfrontacije v Sovjetski družbi začelo po neuspehu poskusov implementacije novega programa socio ekonomskega razvoja septembra leta 1990. Ta program, znan pod imenom »500 dni«, je bil proizvod skupnega delovanja liberalnih ekonomistov iz zvezne kot tudi iz ruske vlade. Zaradi tega so nanj gledali kot na skupno stališče sovjetskega predsednika Gorbačov in voditelja Ruske federacije Jelcina. Ko so bile podrobnosti programa obelodanjene, je postalo jasno, da je njegov končni domet vzpostavitev svobodnega tržnega sistema v Sovjetski zvezi. Sprva je Gorbačov podpiral projekt 500 dni, ko pa je postalo jasno, da ga ne bo podprl pretežno konservativni Vrhovni sovjet ZSSR, se je hitro premislil. Vse to se je pripetilo septembra 1990 in po tem je razdor med sovjetskim in ruskim vodstvom postajal vse bolj očiten.

Jeseni leta 1990 je postala ta konfrontacija še bolj zagrizena, spremljalo pa jo je tudi rastoče število poskusov v partijskem aparatu in med komunističnimi privrženci v državni in republiški birokraciji za ponovni prevzem oblasti. Ta konservativni trend je postajal vse bolj očiten v vseh sferah družbenega življenja: kritika politike države in komunistične partije je postala bolj blaga, medtem ko so se demokrati javno krivili za skoraj vse pretekle in sedanje napake v političnem in ekonomskem razvoju; množični mediji in televizija so ponovno prišli pod nadzor države in/ali KGB, kar je vodilo do prepovedi številnih priljubljenih televizijskih in radijskih programov ter do dejanske cenzure tiska; KGB je dobila posebna dodatna pooblastila za delovanje in preiskovanje katerih koli dejstev v zvezi z »ekonomsko subverzijo«, kar je imelo za posledico hitro naraščanje števila sodnih in pravnih postopkov proti zasebnim podjetjem itd.

Ko je dal decembra leta 1990 bivši sovjetski zunanji minister Ševarnadze svojo slavno izjavo o bližajočem se konservativnem prevzemu državne oblasti, je postal ta totalitarni trend že očiten. Vendar pa se je januarja pojavila v celotni zadevi nova dimenzija. Spopadi med različnimi političnimi in družbenimi silami na nižjih ravneh, ki so bili pred javnostjo v veliki meri prikriti, so prišli na plan potem, ko so vojaške čete vkorakale v baltske republike. Konfrontacija je s tem dosegla svoj višek, to je med republiškimi in vsezveznim vodstvom. Pokol v Vilnusu januarja leta 1991 je izzval razburjenje svetovnega javnega mnenja in s tem upočasnil tempo bližajočega se prevrata.

Na začetku leta 1991 pa smo bili tudi priča spremembi v vodstvu sovjetske vlade. Bivšega premiera Rižkova, zelo kritiziranega zaradi njegove neaktivnosti in neodločnosti, je na položaju zamenjal odločni ortodoksnejš Pavlov. Javno je izjavil, da bo uvedel »neprijljubljene ukrepe« in manj kot mesec dni po zasedbi položaja je vpeljal monetarno reformo. Politični cilj te poteze je bil napad na zasebni sektor in do neke mere je kabinetu Pavlova pri tem tudi uspelo. Vendar pa je bila poglobljena socio-ekonomska posledica te reforme naglo rastoče javno nezaupanje v vlado, kar je povratno zelo spodbudilo nov inflacijski skok. Monetarni reformi je nato sledilo uradno naznanilo trikratne rasti cen, tako na debelo kot na drobno. Ta izjava je bila objavljena mesec in pol pred dejansko podražitvijo. V tem obdobju so bile vse potrošne zaloge in ponudba oplenjene, medtem ko so se proizvajalci obotavljali s pošiljanjem proizvodov na trg, saj so čakali na višje cene.

Ti ekonomsko nekompetentni in politično nevarni ukrepi vlade Pavlova skupaj z drugimi ukrepi te vrste, so zelo okrepili krizne tendence v sovjetski ekonomiji in dali velikansko inflacijsko spodbudo državnemu finančnemu sistemu. Pritisk

denarja na trg se je za nekajkrat povečal, medtem ko se je količina proizvodov zmanjšala. Celo po cenovni reformi so potrošniki še vedno skušali porabiti ves svoj denar zaradi tega, ker v celoti niso zaupali vladi. Na drugi strani pa je zasebni sektor hitro spreminjal svoje ekonomske strategije, dolgoročni investicijski projekti so bili nedostopni, medtem ko so bili kratkoročni omejeni na kar najkrajše možne roke. Poglavitna ekonomska motivacija je tako postala čim večji profit v kar najkrajšem času ter investicija kapitala v tujih projektih, kjer je politična in ekonomska situacija bolj stabilna in predvidljiva. Vse to je vodilo k odtoku finančnih in materialnih sredstev iz države, kar je vlado Pavlova sililo v uvajanje še strožjih nadzornih ukrepov v ekonomiji, trgovini, financah in carini.

Ko si je spomladi leta 1991 kabinet Pavlova prizadeval ustaviti ekonomsko upadanje, ki ga je pretežno sam izzval, in ko so se partijski birokrati skušali polastiti vse oblasti, ki so jo nekoč imeli v državi, je kongres ljudskih deputatov Ruske federacije najavil volitve prvega ruskega predsednika. Na prav to zasedanje kongresa marca leta 1991 sta skušala vplivati Pavlov in Gorbačov s tem, da sta premaknila vojaške čete v Moskvo.

Vseruske neposredne predsedniške volitve so potekale 12. junija 1991, na njih pa je prepričljivo zmagal Jelcin – sovjetski politični voditelj, ki je bil verjetno najbolj osovražen med aparatčiki Komunistične partije in tajno policijo KGB. Odločitev prebivalstva na volitvah je jasno pokazala na razmerje moči in povzročila, da si je predsednik Gorbačov še enkrat premislil. Poleti leta 1991 so bila ponovno vzpostavljena pogajanja o neodvisnosti med zvezno sovjetsko vlado in baltskimi republikami skupaj s pogovori na najvišji ravni o novi zvezni pogodbi med voditelji drugih sovjetskih republik. Slednji so kmalu privedli do nove pogodbe, ki naj bi bila podpisana 20. avgusta istega leta.

Revolucionarne spremembe: od avgusta leta 1991 dalje

Ta novi preobrat v politični usmeritvi Gorbačova in rezultati, do katerih je prišlo na pogovorih o zvezni pogodbi, niso osrečili partijskih in državnih birokratov. Poglavitna lastnost nove pogodbe je bila v drugačni razdelitvi moči v Sovjetski zvezi, po kateri dobijo republiške vlade in parlamenti veliko bolj neodvisno in vplivno vlogo pri formuliranju vsezvezne politike. S tem so ostale številne bivše zvezne strukture nemočne ali celo nepotrebne, Komunistična partija pa v celoti izločena iz odločevalskega procesa. To je pomenilo, da bo s podpisom nove zvezne pogodbe republiška nacionalistična in demokratično usmerjena opozicija dejansko izborila pravno zmago nad starim totalitarnim in komunistično usmerjenim vodstvom. Tega pa številni partijsko/državni birokrati niso prenesli.

Na tem ozadju se je odvijal Moskovski tridnevni prevrat. Začel se je z razglasitvijo izrednega stanja 19. avgusta, to je dan preden naj bi bila podpisana nova zvezna pogodba. V tisku so pisali o prevratu ali hunti, vendar je šlo po mojem mišljenju v klasičnem politološkem pomenu pomenu besede za poskus dvorne spletke na srednjeveški način, kot smo mu bili v Sovjetski zvezi že priča ob spremembi vodstva Hruščov/Brežnjev leta 1965.

Organizatorji prevrata so stavili predvsem na to, da je zvezna državna oblast še vedno dovolj močna, da lahko vzame razvoj dogodkov v različnih regijah ZSSR v svoje roke in da so sovjetski ljudje preveč utrujeni, po več letih političnih spopadov in ekonomskega nazadovanja, da bi se učinkovito zoperstavili prevratu. Vendar pa so voditelji prevrata podcenjevali stopnjo odvisnosti sovjetske ekonomije

od zunanjih izvorov financ in zalog. V obdobju perestrojke, ki jo je spremljalo slabo ekonomsko upravljanje več zaporednih sovjetskih vlad, zaradi česar je sovjetska ekonomija zabredla v globoko krizo, je postala ZSSR v razvoju zelo odvisna od mednarodnih in tujih posojil ter pomoči v zalogah hrane. Glede hrane je to celo pomenilo, da se brez takšnih zalog nobeni sovjetski vladi ne bi uspelo izogniti množični lakoti ter na ta način vzpostavljati neke mere politične in družbene stabilnosti v državi.

Ta odvisnost od tujih virov je v veliki meri pojasnila neodločnost voditeljev prevrata pri obračunavanju z opozicijo in njihove neprikrite aspiracije po tem, da se predstavljajo kot pravni nasledniki prejšnjega režima. Celo med prevratom je bilo povsem jasno, da bi bili lahko vsi poskusi demokratične opozicije v Sovjetski zvezi (ki jih je vodil Jelcin in njegovo okolje), da se zoperstavi prevratnikom, z lahkoto zatrti v nekaj urah, če ne minutah. Vendar pa je strah pred negativnimi mednarodnimi političnimi in ekonomskimi posledicami vsake represivne dejavnosti dejansko ustavil voditelje prevrata ter tako obvaroval demokratične pridobitve v ZSSR. Neuspeh prevrata je postopno privedel do revolucionarne spremembe v Sovjetski zvezi, spremembe, ki jo je Gorbačov tako dolgo brez uspeha skušal implementirati.

Seveda s tem na noben način ne skušamo podceniti pomena vloge, ki sta jo v avgustovskih dogodkih odigral Jelcin osebno in rusko vodstvo v celoti. Če ne bi bilo prepotrebni protiprevratniški dejavnosti Ruske federacije in če bi se prebivalstvo Moskve mirno podredilo novemu totalitarnemu režimu, je vprašanje, ali bi bili prevratniki tako zlahka poraženi. Jelcinova ekipa je igrala ključno vlogo pri mobilizaciji javnega mnenja proti prevratu in pri dejanju informacij tujim vladam o tem, kaj se je v tistih treh dneh v Moskvi dejansko dogajalo. Upoštevač to, je bil hiter in odločen odgovor tujih voditeljev na prevrat v ZSSR najbolj boleč udarec, ki ga prevrat ni preživel.

Še vedno je neraziskana dejanska vloga, ki so jo igrali različni sovjetski voditelji, telesa in organizacije v pripravah in med avgustovskim prevratom. Vseeno pa razmerje moči v državi jasno kaže, da bi bili poglavitni dobitniki ob uspešnem prevratu stare totalitarne strukture – Komunistična partija, zvezna ministrstva in odločevalska telesa ter represivni organi bivšega režima (KGB, policija/teritorialna obramba in vojska). Zaradi tega lažje razumemo, zakaj se je po porazu prevratnikov tolikšna pozornost pripisovala zmagi opozicije nad vlogo teh struktur v dogodkih. Hitre in učinkovite postprevratniške spremembe, ki so jih vpeljali z odločnimi in jasnimi ukrepi Jelcin in njegovi privrženci, so dejansko preobrnil celoten dogodek v revolucijo.

Posledica tega je bila, da je bila totalitarnim in represivnim strukturam bivšega enostrankarskega režima odvzeta vsa moč. Izkazalo se je, da je bil v tej popolnoma novi situaciji Gorbačov popolnoma odrezan od izvorov svoje moči, to je od partije in KGB, ki sta mu pred tem pomagali priti na oblast. Od tedaj dalje se je lahko zanašal le še na zmagovalce – demokrate in antikomuniste. V dveh dneh po tistem, ko so Gorbačova ruski deputati uspešno pospremili iz pripora na Krimu, je osebno prešel skozi velikanske politične in psihološke spremembe, od dogmatičnega socialista do liberalnega demokrata in od privrženca visoko centralizirane zveze do privrženca ideje o republiški neodvisnosti. Po treh avgustovskih dnevih je dejansko prenehal biti močan predsednik skoraj unitarne države ter postal kandidat in skoraj nemočen vodja zelo ohlapne federacije izrazito avtonomnih republik.

Kljub pomembnosti vseh političnih sprememb, do katerih je prišlo med avgustovskimi dogodki v Sovjetski zvezi, ostaja situacija v sovjetski družbi še naprej zelo spremenljiva in negotova. Na drugi strani je sicer res, da so bivša vladajoča telesa in sile izgubile svojo moč, vendar pa je novo vodstvo države še vedno zelo neorganizirano in nima prave strukture moči v družbi, s katero bi se lahko ob novem prevratu branila in ohranila na položaju. Prehodno obdobje od totalitarizma v demokracijo v Sovjetski zvezi še ni končano. Avgustovski dogodki pomenijo pravzaprav le začetek tega obdobja. Kot vsako drugo prehodno obdobje nosi tudi to v sebi številne nevarnosti za demokracijo, večina pa jih izvira iz nepopolnosti procesa spremembe v družbenih silah in državnih strukturah. Verjetno najpomembnejši dejavnik pri vsem tem pa je sprememba socialne psihologije ali množične mentalitete, za katero je po navadi potrebna vsaj ena generacija. Brez nje ni možna močna demokratična tradicija v družbi, samo ta tradicija pa je čvrsta osnova za preživetje demokratičnih institucij. Demokracija temelji na politični zavesti, medtem ko totalitarni režimi preživijo samo v množični politični nekompetentnosti, dogmatizma in/ali družbene poslušnosti. Do nedavnega je slednje veljalo v primeru Sovjetske zveze in za spremembo bo potrebno veliko časa.

Kljub vsemu pa dajejo politični dejavniki le eno stran procesa družbene spremembe/prehoda. Prav tako pomembni, morda pa še bolj, so tempo, smer in globina ekonomskih reform v prehodni družbi. V primeru Sovjetske zveze to pomeni, da bo stabilnost in trajnost katerega koli demokratičnega sistema v neposredni korelaciji s procesom spremembe prejšnje visoko centralizirane, državno lastninske in planske ekonomije v svobodno tržen ekonomski sistem. Več kot bo zasebnih lastnikov v (bivši?) Sovjetski zvezi, več bo privržencev demokratične vladavine. In manj kot bo število teh lastnikov, izrazitejše bodo lumpenproletarske, totalitarne, fašistoidne tendence in občutja v prid nacionalizacije in ekspropriacije lastnine nekoga drugega.

Državna konfrontacija na ravni vodstev se je končala s porazom avgustovskih prevratnikov. Vendar pa je konfrontacija še vedno značilnost družbenega stanja in obstaja velika verjetnost, da bo v letih, ki prihajajo, ko bo treba implementirati radikalne ekonomske programe, še porastla. Zaradi obeta množičnega zapiranja neučinkovitih industrij ali podjetij zaradi bazičnega prestrukturiranja ekonomije ter množične nezaposlenosti in že prisotnih rastočih nasprotij kot posledic tega, je Sovjetska zveza vse bolj na robu globokih družbenih konfliktov in kolizij, ki bodo lahko imeli nepredvidljive politične posledice. Da se ne bi ta situacija še naprej slabšala, je treba izhod iskati v zadostnih investicijskih skladih in družbenih programih, po izvoru notranjih in zunanjih. Naslanjanje zgolj na druge bi bilo neodgovorno tako v praktičnem kot strateškem pogledu: kljub dejstvu da trenutno ni pravih možnosti za aktiviranje zadostnih zunanjih sredstev za tako ogromno državo, kot je Sovjetska zveza, moramo imeti v mislih tudi to, da bo nekoč prišel dan, ko bo treba vsa posojila, ki jih je uspelo pridobiti, tudi vrniti. Glede na to sklepam, da je edini učinkovit in zanesljiv vir v prehodnem obdobju delujoča in rastoča ekonomija, ki lahko edina daje potrebna sredstva za družbene in zaposlitvene programe in ki lahko glede na to zagotavlja stabilnost demokratičnega režima. Da bi ustvarili takšno ekonomijo, bi morali implementirati radikalne spremembe, kakor hitro je le mogoče, ne da bi uničevali že uveljavljene ekonomske vezi in strukture.

Če sklenem: trdim, da so sedanji obeti demokracije v Sovjetski zvezi ali kateri koli njeni bivši republiki še vedno dokaj negotovi. To, ali bo demokracija na koncu zmagala, je v veliki meri odvisno od učinkovitosti in tržne usmerjenosti ekonomije. Na drugi strani pa so spremembe v slednji neposredno povezane s politiko in cilji elite moči. Narava te tesne in močne prepletenosti med politiko in ekonomijo pa je spet odvisna od velikega števila političnih, družbenih, etnično/nacionalnih in drugih dejavnikov, ki jih je težko kakor koli predvideti. Številni imajo lahko kratkoročne učinke, toda strateški pomen, in jih torej ni mogoče analizirati na sedanji stopnji razvitosti. Vendar pa sta v vsakem primeru odločnost in jasnost ciljev vodstva navsezadnje najpomembnejši dejavnik v prehodnem obdobju in upam si trditi, da takšno vodstvo danes imajo v Ruski republiki in v nekaterih drugih bivših sovjetskih državah. Zaradi tega lahko končam s trditvijo, da ima kljub sedanjim in bodočim težavam in neprijetnostim, večji del Sovjetske zveze dobro priložnost, da uspešno prehodi zelo težavno in nevarno pot prehoda v demokracijo.